

ŞATİBÎ'NİN İLMÎ TEFSİR ANLAYIŞINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Ergün ÇAPAN (*)

ÖZ

Endülüslü usul âlimi Şatibî, Kur'an'daki kevnî hakikatlere işaret eden ayetlerin tefsirini nazil olduğu dönemdeki insanların anlayışıyla sınırlandırmakta ve değişik ilimlerin tespit ettiği hakikat ve verilerle Yüce Mesaj'ın yorumlanmasının, makâsıd-ı şerîa arasında olmadığını ifade etmektedir. Bu makalede Şatibî'nin bu yaklaşımı, Kur'an'ın evrenselliği, ilmî mucizeliği, selefın ilgili ayetlere bakışı ve makâsıd-ı şerîa gibi değişik açılardan eleştirel bir bakışla değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ümmîlik, evrensellik, makâsıd-ı şerîa, felsefe.

ABSTRACT

A Critical Approach to Shatibi's Interpretation of Qur'anic Verses Alluding to Scientific Facts

This article discusses the views of Shatibi, a scholar of Islamic methodology from Andalusia, on interpreting the Qur'anic verses alluding to scientific facts. Shatibi confines the meanings of the verses with the understanding of the people who lived at the time of the Prophet and he asserts that relating scientific facts is not among purposes of religion. This article criticizes these views from different aspects with reference to universality of the Qur'an, its miraculous aspect of alluding to scientific facts to be discovered centuries later, the views of the great scholars of the early period, and purposes of religion.

Keywords: Being unlettered, Universality, Purposes of religion, Philosophy.

* Yrd. Doç. Dr., Fatih Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. (erguncapan@hotmail.com)

Giriş

Bu makalede Endülüslü İslâmî İlimler Metodolojisi âlimi Şatibî'nin (ö.790/1388) ilmî hakikatlere işaret eden kevnî ayetler ile ilgili yaklaşımı ele alınarak tahlil edilmeye çalışılacaktır. Âlimlerin pek çoğu Kur'an'ın bildirdiği kevnî hakikatlerin tespit edilen ilmî hakikatlerle tefsir edilmesine bir engel görmemişler hatta –tefsir ilminin disiplinlerine riayet etmek şartıyla-bu şekilde hareket etmenin luzümünü ifade etmişlerdir. Zira Kur'an'ın i'caz yönlerinden biri de ilmî i'cazdır. Kur'an'ın bildirdiği hakikatlerin asırlar sonra keşfedilmesi onun bir mucizesidir. Özellikle günümüzde ilmî tefsire ciddî ihtiyaç vardır. İnsanlık devam ettiği müddetçe Kur'an'ın orijinallikleri bitip tükenmez. Çoğunluk tarafından kabul edilen bu yaklaşımın yanında Şatibî, Kur'an'ın bildirdiği, işaret ettiği kevnî hakikatlerin değişik ilim dallarının tespit ettiği verilerle yorumlanmasına şiddetli karşı çıkmakta ve Yüce Kelam'ın mucizeliğini sadece onun beyan özelliğine hasrederek ilmî i'caz özelliğini kabul etmemektedir. Onun bu yaklaşımını merkeze koyarak Kur'an'ın bildirdiği, işaret ettiği ilmî hakikatlerin değişik ilimlerle yorumlanmasına Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, Muhammed Şeltut, Mahmud Şakir gibi ilim adamları da karşı çıkmaktadırlar.¹ Günümüzde de bu yaklaşımı benimseyenler vardır.

İşte bu çalışmamızda Şatibî'nin Kur'an ve ilmî hakikatler konusundaki görüşlerini belli başlıklar altında ele alarak tahlil etmek istiyoruz.

Şeriatın Ümmiliği

Şatibî, Kur'an'ın nazil olduğu dönemde Arapların astronomi, tarih, tıp, edebiyat özellikle belagat gibi değişik ilim dallarına, bunların yanında güzel ahlaka ve onun tabiat haline getirilmesine önem verdiklerini, şeriatın bunlardan doğru olanların doğruluğunu tasdik edip ilavelerde bulunduğunu, batıl olanlarını iptal, faydalı olanların faydasını, zararlı olanların da zararını beyan ettiğini misallerle anlatmaktadır. Buradan da şu noktaya ulaşmaktadır: “Şeriat ümmîdir. Arapların ülfet ettikleri, sevdikleri ve alıştıkları çerçevenin dışına çıkmamıştır.”²

Şatibî, İslâm şeriatının ümmî olduğunu ve onun ilk muhatapları olan Araplarca bilinen hususlar dışına çıkmadığı görüşünü merkeze koyarak bunu belli kaidelerle temellendirmeye çalışmış ve Kur'an'daki kevnî ayetlerin de kendisinin bu ümmîliğe yüklediği anlam perspektifinden yorumlanması gerektiğini, aksi takdirde insanların takatlerinin üstünde bir şeyle mükellef tutulmuş olacaklarını ifade etmiştir.

1 Abbas, Fazıl Hasan, *İtkanul-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'n-Nefais, Ürdün, 2010, I,248

2 Şatibî, İbrahim b. Musa, el-Lahmî, *el-Muwaƒakat fi Usuli'l-Abkâm*, (Şerh: Abdullah Dıraz) Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, II, 69, 79-80.

Kur'an³ ve hadislerde⁴ Peygamber Efendimizin gönderildiği ümmetin ümmî olduğu bildirilmiştir. Tabii "Ümmîlik" in manası üzerinde durmak gerekir. Ümmîlik, anne manasına gelen "ümm" kelimesinin ism-i mensubu olup, annesinden doğduğu gibi kalan, okuma yazma öğrenmeyen, ilk yaratıldığı donanımı muhafaza eden manalarına gelmektedir. Kur'an'ın nazil olduğu dönemde yazı yazmasını bilen insan sayısı çok azdı. Âlimlerimiz "Biz ümmî ümmetiz, okuma yazma bilmeyiz"⁵ hadisini "annelerimizden doğduğumuz safiyet üzerineyiz. Okuma, yazma bilmeyiz." şeklinde açıklamışlardır.⁶

Şatibî, ilmî tefsire karşı çıkmaktadır. Onun karşı çıkmasının değişik sebepleri olmakla birlikte bunlar üzerinde anlayabildiğimiz ölçüde durmaya çalışacağız- temelini İslam Mesaj'ının muhataplarının ümmî olması ve onların anlayış seviyeleriyle sınırlandırması yatmaktadır.

Şatibî'nin ilmî tefsire yaklaşımında ümmîlik ve yükümlülük arasında çok ciddi bir bağlayıcılık söz konusudur. Şatibî, mükellefiyet seviyesini tespit ederken ümmîlik seviyesini esas almaktadır. Ona göre bir kimsenin teklif altına girebilmesi için itikadî ve amelî bütün yükümlülüklerin, ümmî bir kimsenin kavrayabileceği seviyede olması gerekir. Aksi takdirde çoğunluk teklif-i mâlâ yutâk (insanın güç ve kapasitesinin yetmeyeceği) ile mükellef tutulmuş olur. Bu durum ise söz konusu değildir. Zira Allah insanları kapasitelerinin üstündeki bir şeyle mükellef tutmamıştır. İnsanlar arasında zekâ ve anlayış farklılıkları vardır. Bununla birlikte mükellefiyetlerde genelin anlayış seviyesi esas alınmıştır. Bunun üstündeki anlamalar ise istisnadır. İstisnalar da kaideyi bozamaz. Mükellefiyet sınırı herkesin anlayabileceği seviyedir.⁷

Bun mukabil Şatibî'nin "ümmîlik" anlayışına getirilen en önemli tenkitlerden birisi şudur: Kur'an nazil olurken ilk muhataplarının anlayış seviyelerini gözettiği genel olarak kabul edilen bir husustur. Kur'an onları belli şeylerle mükellef tutarken aynı zamanda onlara pek çok yeni bilgi de öğretmiştir. Dolayısıyla "ümmîlik" sürekli devam edecek ve ümmî kalınacak demek değildir.⁸

Diğer taraftan "ümmîlik" in tarifinde görüldüğü üzere sahabenin "ümmîlik"i, onların başkalarına ait bilgi kısıntılarıyla şuur altlarının şart-

3 62. Cuma, 2.

4 Buhârî, Savm 13; Muslim, Sıyam 15.

5 Buhârî, Savm,13; Müslim, Sıyam, 15.

6 Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî ala Sahih-i Müslim*, Dâru İhya-i Turasi'l-Arabî, Beyrut, VII, 192.

7 Baltacı, Burhan, *Şatibî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Ankara, 2005.

8 Baltacı, *Şatibî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, s.136-137.

lanmamış ve hafızalarının kirletilmemiş olması demektir. Bu yüzden onlar Kur'an ve Sünnet'i olduğu gibi alarak, onunla bütünleşerek onu insanlığa nakletmişlerdir.

Şatibî, ilahî mesajın kavranabilmesi konusunda belli seviyede bilgi birikimi ya da eğitimin gerekli görülmesi halinde bu gerekliliğin vahyin ümmî olan ilk muhatapları için teklif-i mâlâ yutâk anlamına geleceğini ve bundan ötürü onların haklı olarak mazeret beyan edeceklerini zaten pratikte de böyle olmadığını vahyin sahabenin anladığı ve anlayabileceği bir hitap ile geldiğini söylemektedir.⁹

Şatibî'nin Kur'an'ın tefsirinde ilk muhataplarının anlayış seviyesinin esas alınması ile ilgili bu yaklaşımı bir manada doğrudur. Zira Kur'an'ın ilk muhatapları olan sahabe ve onlardan vahiy kültürünü nakleden tabiin yaklaşımı Kur'an'ın tefsiri adına çok önemli bir dinamiktir. Bununla birlikte onların tefsir ile ilgili yorumlarını yegâne tefsir kabul etmek ise, kıyamete kadar bütün insanlığa hitap eden Kur'an'ın anlam dünyasını daraltmak ve bir manada da dondurmak anlamına gelmektedir.

Diğer taraftan ümmetin ümmî olması yeni şeyler öğrenmesine mani değildir. Üstelik Kur'an¹⁰ ve Sünnet¹¹ ilmi, ilim adamlarını tebci etmiş; marifette derinleşmeyi hedef olarak göstermiş ve muhataplarında Kur'an ve Sünnet kaynaklı okuma, yazma, araştırma seferberliği başlatmıştır. Bu sebeptir ki sahabenin ümmîliğini Kur'an ve Sünnet'i merkeze koyarak değişik ilim ve kültürleri onların süzgecinden geçiren çok ciddi bir ilim, irfan ve aksiyon hareketi şeklinde anlamak daha doğru olsa gerektir.

Şeriatın ümmî olması; İslam'ın mükellefiyet için muhataplarında ilave bir şart aramaksızın sadece akıllı ve bâliğ olmuş olmayı yeterli görmesi demektir. Bunun manası, "İslam'ı anlamak ve yaşamak için hususi bir ihtisasa gerek yoktur" demektir. Ve bu yaklaşım Kur'an'ın evrensel oluşunun tabi sonucu ve gereği olarak kabul edilmelidir. Bütün insanlığa hitap eden Yüce Kitab'ın yükümlülük seviyesini en alt düzeyde tutması onun insan tabiat ve donanım ve seviyesinde umum insanlığı nazar-ı itibara alması manasında hem bir realite hem de onun kuşatıcılığının ifadesi olsa gerektir. Böylece evrenselliğin gereği olarak en alt seviyeden başlamak üzere onun üstündeki her çeşit idrak kapasitesini de kucaklayan bir esnekliğe sahip olunmuş ve tıkanma, ümmetin zor duruma düşmesi gibi sonuçlar daha baştan ortadan kaldırılmıştır.

9 Şatibî, *Muvafakat*, II, 54-60.

10 35.Fatır, 28.

11 Tirmizi, *İlim*, 19.

Bununla birlikte Kur'an'ın en alt tabakadaki insanın seviyesini gözetmesi daha üst seviyedeki kimselerin keşfedeceği manaların olmadığı anlamına gelmez. Zira asgari sınırın üstünde herkesin idrak, donanım ve marifet ufkuna göre anlayış ve yorum alanları kabul etmemek hem Kur'an'ın evrenselliğine, hem mucizeliğinin kıyamete kadar devam etmesine hem de insanların belli alanlarda ihtisaslaşarak daha engin manalar anlamasına manidir.¹²

Şatibî'ye göre Şeriatın amelî hükümlerde "Ümmîlik" seviyesini esas alarak mükellef tutmasının en önemli misalleri Kur'an'da namaz vakitlerinin, iftar ve sahurun astronominin verilerine bağlı bir cetvele göre değil herkesin gözleyebileceği güneşin doğuşu, batışı gibi hareketlerine bağlanmasıdır.¹³

Şatibî'nin Kur'an'ın bildirdiği hakikatleri nazil olduğu dönemdeki Arapların anlayışıyla sınırlandırmasına müellifin el-Muvafakat adlı eserini şerh ederek yayına hazırlayan Muhammed Dıraz dipnotta çok makul gerekçelerle itiraz etmektedir.

Dıraz, bahsi geçen ümmîliğin, şeriatın genel mantığının kavranması, emir ve yasaklarının anlaşılması, genel manada dinin mesajlarının yaşanabilmesi için belli bir ihtisasa, tahsile gerek olmadığı manasında olduğunu söylemekte ve devamında da: "Burada müellife şöyle bir soru sorabiliriz? Acaba Kur'an'ın ihtiva ettiği cennet nimetlerinin ve cehennem azabının özellikleri Araplarca o gün bilinen şeylerden miydi? Aynı şekilde Kur'an'ın bildirdiği İsrâ ve Miraç gibi olaylar onların alışkın olduğu, bildiği bir mesele miydi!"¹⁴ demektedir.

Kur'an'ın nazil olduğu dönemde Arapların bilmediği ve daha sonra gelişen pek çok ilim vardır. Mesela, o dönemde hayvanlarla ilgili ilimler henüz inkişaf etmemişti. Arapların bu ilimle meşgul olduğunu da kimse nakletmemektedir. Şatibî'nin bu yaklaşımına göre bizim sütün¹⁵ ve balın oluşumunu anlamamız¹⁶ ve onlardaki Rabbimizin sanat harikalarına ulaşmamız caiz değildir. Zira bu ayetlerde bildirilen hakikatler arı ve süt veren hayvanları inceleyen ilimlerle anlaşılacaktır. Bu ilimler de o dönemde olmayıp günümüzde olduğuna göre demek ki tespit edilen ilmî hakikatlerle tefsir yapmak caizdir. Oysaki sütün¹⁷ ve balın oluşumunu¹⁸ anlatan ayetlerin ilmî bir mucize olduğu bugün-

12 Baltacı, *Şatibî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, s.138-139.

13 Şatibî, *Muvafakat*, c. II, 143; Mesudî, Muhammed Halid, *İslam Hukuk Teorisi*. (çev.: Muharrem Kılıç), İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.218; Öztürk, Mustafa, *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak*, Ankara okulu yayınları, Ankara, 2011, s. 49.

14 Şatibî, *Muvafakat*, c.II, s.79-80.

15 16.Nahl, 66.

16 16.Nahl, 68-69.

17 Hamid Atıyye Muhammed, "Sütün oluşumunda Rahman'ın mucizeleri" *Kur'an ve İlmî Hakikatler Sempozyumu-2*, İstanbul, 14-15 Mayıs 2011. (<http://www.kuranveilmihakikatler.com/tr/issue>)

kü gelişen ilimlerin diliyle ortadadır. Üstelik bu iki ayetin sonu da “tefekkür eden/akıllarını kullanan bir toplum için bunda çok ayetler vardır.” şeklinde bitmektedir. Ayetin işaret ettiği ibret alma, tefekkür etme ancak balın ve sütün oluşumunu bilmekle tamamlanır. Bu da ancak hayvanlardan bahseden zooloji, kimya, biyoloji vs. ilimlerle bilinir. Aynı şekilde ayette *فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ* “arının karınlarından çıkan şerbette insanlara şifa vardır” buyrulur balın insanlar için şifa olduğu bildirilmektedir. Ayetin bu kısmının manasının anlaşılması da ancak balın hangi hastalıklara şifa, hangilerine zarar verdiğini bilmekle mümkün olur. Ayrıca ayet sadece Araplara değil bütün insanlığa hitap etmektedir. Zira *لِلنَّاسِ* kelimesindeki “lam” harfi, cins veya umum içindir. İşin doğrusu Kur’an, bütün insanlığa gönderilmiş ilahi bir mesajdır. Her insan ondan gücü ve ihtiyacı kadar istifade eder. Aksi takdirde O’nun sadece belli bir toplum ve zamanın anlayışına hitap ettiğini kabul etmek Kur’an’ı anlamada Arapların hepsinin aynı seviyede olduğunu iddia etmek demektir ki bu da doğru değildir. Nitekim Hz. Ali’ye (r.a.): “Resûlullah (sallâllâhu aleyhi ve sellem) siz Âli Beyte mahsus bir şey bıraktı mı?” diye sorulduğunda: “Hayır, daneleri ve çekirdekleri yarıp ağaçları çıkararak, insanları ve canlıları düzgünce yaratan Zât’a kasem ederim ki, müslüman kişiye ihsan edilen Kur’ân anlayışı ve şu sahifedeki (birkaç hadis) dışında bize has olan bir şey bırakmadı.”¹⁹ şeklinde cevap vermiştir. Hz. Ali’nin bu cevabının da bu açıdan değerlendirilmesi gerekir.²⁰

Tahir b. Âşur, (ö.1394/1973.) tefsirinin girişindeki dördüncü mukaddimede Şatibi’nin şeriatın ümmiliğini yanlış anladığını ve buradan hareketle Kur’an’ın bildirdiği ilmi hakikatleri nazil olduğu dönemle sınırlandırmasının isabetli olmadığını değişik açılardan ele alıp izah etmiştir:

1. Şatibi’nin bu yaklaşımına göre Kur’an, Arapların bir halden başka bir hale intikallerini, yeni bilgiler öğrenmelerini, terakki etmelerini hedeflemekte; neyi biliyorlarsa o seviyede kalmalarını esas alarak onlara o şekilde hitap etmiş olmaktadır. Kur’an şu ayette açık ve net bir şekilde Peygamber Efendimizin kavminin bilmediği pek çok hakikati ihtiva ettiğini ve bunların gaybî haber olup mucize kabilinden olduğunu bildirmektedir: “*İşte bunlar gayb olan birtakım haberlerdir. Onları sana Biz vahy ediyoruz. Hâlbuki bu vahiyden önce onları sen de, milletin de bilmezsiniz.*” (Hud, 11/49) Kur’an Arapların bilmediği pek çok şeyi onlara ve gelecek nesillere öğretmektedir.

18 Yılmaz, İrfan; Çapan, Ergün, “Mucize ve tefekkür: Arı” *Kur’an ve İlmi Hakikatler Sempozyumu-2*, İstanbul, 14-15 Mayıs 2011. (<http://www.kuranveilmihakikatler.com/tr/issue>)

19 Buhari, İlim, 39; Cihad, 171; Tirmizî, Diyat, 16.

20 Şatibi, *Muvafakat*, II, 62.

2. Kur'an'ın temel maksatları, onun mesajının umûmilik ve evrenselliğine yöneliktir. Bu özellikte Kur'an'ın daimî bir mucizesidir. Kur'an'ın daimî mucize olması, evrenselliği bütün zaman ve mekânların insanlarına hitap etmesi gibi özellikleri onun ümmet içinde ilimlerin intişar ettiği asırlardaki insanların anlayış seviyelerine uygun, onlara ufuklar açan bilgiler ihtiva etmesini gerektirir.

3. İbn-i Aşur, selefın Kur'an'ın orijinalliklerinin bitip-tükenmeyeceğini söyleyerek, bununla onun harikulade manalarının zaman içinde anlaşılacağını bildirdiklerini söylemektedir. Aslında selefın bu yaklaşımı bir hadis-i şerife dayanmaktadır. Peygamber Efendimiz bir hadis-i şeriflerinde Kur'an'ı değişik özellikleriyle tavsif ederken onun en önemli özelliklerinden biri olarak da şöyle buyurmuştur: لَا تَنْقُضِي عَجَائِبُهُ “Onun (Kur'an'ın) insanı şaşkırtan, hayrete sevkeden güzellikleri bitip tükenmez.”²¹

Bu hadis, gelecekte Kur'an'ın insanı hayret ve dehşete sevk edecek güzelliklerinin ortaya çıkacağını; iktisadî, idarî, içtimaî, pozitif ilimlerle, psikoloji, pedagoji ve pek çok ilim dalıyla alakalı asırlar öncesinden bildirdiği hakikatlerin keşfedileceğine işaret etmektedir. Şatibî'nin dediği gibi olsaydı Kur'an'ın manaları sınırlı kalır; yeni, orijinal insanı hayret ve hayranlığa sevk eden manaları bitip-tükenmiş olurdu.²² İlimler geliştikçe değişik sahalardaki ilim adamları Kur'an'ın muhtevastındaki cevherleri keşfedecek, onları çağın idrakine göre yeniden konuşturacak ve onun ne bitmez-tükenmez bir hazine olduğunu bir kere daha göstereceklerdir.

4. Kur'an'ın lafızları çok vezir olmakla birlikte bunlar ciltlere sığmayacak manalar ihtiva etmektedir. Bu da onun i'cazındandır.

5. Kur'an'a ilk muhatap olanların anladıkları mana, anlaşılması gereken manadır demek, ondan başka bir mana anlaşılmaz demek değildir. Kur'an'ın temel esaslarına ilave olarak ifade ettiği manaları bazı toplumlar anlamış olsa da bazılarında bu manalar kapalı kalmıştır. Nice fikhî bilgi taşıyan kimse kendisinden çok daha meselenin ruhuna vakıf olanlara nakilde bulunmuştur.²³ Nitekim bu hakikat hadiste şu şekilde ifade edilmiştir: “Nice kendisine fikhî nakledilen kimse vardır ki nakledenden daha çok fikhin ruhuna vakıftır.”²⁴

21 Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'an,14; Dârimî, Fezâilü'l-Kur'an, 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned,1/91.

22 İbn-i Aşur, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi, Tefsirü't-Tahrir ve't-Tenvir, ed-Dârü't-Tunusiyye, Tunus, 1984, I, 44-45.

23 İbn Aşur, Tahrir, I, 45.

24 Ahmet b. Hanbel, Müsned, V,183.

Kur'an'ın Evrenselliği ve Şatibi'nin Yaklaşımı

Şatibi, Kur'an'daki kevnî hakikatleri bildiren ayetlerin tefsir ve yorumunu sadece onun nazil olduğu dönemdeki insanların anlayışıyla sınırlandırmaktadır. Oysaki Kur'an'ın ve Peygamber Efendimizin mesajı evrenseldir. Kıyamete kadar bütün zaman ve mekânlara hitap edecektir. *“Şüphesiz ki o, bütün âlemlere gönderilmiş bir mesajdan başka bir şey değildir.”*²⁵

Bizzat Kur'an'daki bazı ayetler, bir kısım hakikatlerin bazı manalarının onun nazil olduğu dönemden sonra anlaşılacağını gayet net bir şekilde bildirmektedir.

Hz. Musa'nın asasının yılanı dönüşmesi, Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi, Hz. Salih'in in devesi gibi geçmiş peygamberlere verilen mucizeler onların zamanlarındaki insanlara hitap ediyordu. Hatemu'l-Enbiya olan Peygamber Efendimizin parmaklarından suyun fışkırması, azıcık yemeğin pek çok insanı doyurması, hurma kütüğünün ağlaması, elinde taşların tesbih etmesi gibi pek çok kevnî mucizesi bulunsa da O'nun en büyük mucizesi Kur'an-ı Kerîm'dir. Nitekim Peygamber Efendimiz bu hakikati şu şekilde ifade buyurmuştur: *“Hiçbir peygamber yoktur ki Allah Teâlâ ona beşerin iman edeceği bir mucize vermiş olmasın. Bana verilen (en büyük) mucize de Allah'ın vahyettiği Kur'an'dır. İşte bundan ötürü (Kur'an mucizesinin devamlı olup, herkese hitap etmesi sebebiyle) Kıyamet günü en çok ümmeti olan peygamber olacağımı ümit ediyorum.”*²⁶ Bu hadis, Kur'an'ın kıyamete kadar mucizeliğinin devam edeceğini ve pek çok insanın hidayetine vesile olacağını bildirmektedir. Kıyamete kadar Kur'an'ın pek çok i'caz yönleri keşfedilecektir. Bunlardan en önemlilerinden biri de ilmî mucizesidir.

Mahlûkların noksanlıklarından münezzeh olan ve bütün gaybı bilen Allah'ın Kelam'ının manaları muayyen bir topluluğun anlayışına bina edilemez, ona sığdırılamaz. Bu itibarla hangi ilim dalına ait olursa olsun-insanların anlayışlarının ulaştığı veya ulaşacağı nispette tespit edilmiş-bir ilmî hakikatin ayetle münasebeti kurulabiliyorsa, o ilmî gerçeğin ilgili ayetin anlam çerçevesine dâhil olduğunu kabul etmek gerekir. Arapçada mümkün olan mananın dışına çıkmamak, zahirî manadan-delile dayanmaksızın-uzaklaşmamak şartıyla, irtibat kurulan mana muteberdir.²⁷

Hadis ilminin otoritelerinden İbn Hacer el-Askalanî (ö. 852/1449) bu hadisin, Kur'an'ın mucizeliğinin kıyamete kadar devam edeceğine, onun üslup, belagat ve gaybdan haber vermede harikulade olduğuna, geçmiş asırlarda

25 18.Kalem, 52; Bkz. 38.Sa'd, 87; 25.Furkan, 1; 21.Enbiya, 107;

26 Buharî, İtisam, 1; Müslim, İman, 239.

27 İbn-i Aşur, *Tahrir*, c.I, s.145.

Kur'an'ın haber verdiği hakikatlerden bazılarının keşfedilerek ortaya çıktığına ve ileride de çıkacağına işaret ettiğine vurgu yapmıştır.²⁸

Ayrıca şu ayet gayet açık ve net olarak Kur'an'ın işaret ettiği ilmî hakikatlerin ileride anlaşılacağını bildirmektedir: “*Evet, Biz ileride onlara delillerimizi gerek dış dünyada, gerek kendi öz varlıklarında göstereceğiz; ta ki Kur'an'ın, Allah tarafından gelen gerçeğin ta kendisi olduğu onlar tarafından da iyice anlaşılacak. Rabbinin her şeye şahid olması yetmez mi?*”²⁹

Kur'an'ın muhataplarının ümmî olması, Kur'an'ın sadece onlara hitap ettiği manasına gelmez. Zira ilk muhataplarının ümmî olması, Kur'an'ın her dönem insanının ufkuna göre manalar ihtiva etmesine, keşfedilecek ilmî hakikatleri bildirmesine ve işaret etmesine mani değildir. Nitekim sahabenin en önde gelenlerinden Abdullah b. Mes'ud Kur'an'ın anlam dünyasının enginlik ve zenginliğine ve pek çok manasının ileride anlaşılacağına işaret etmiştir.

Kur'an, sadece nazil olduğu dönemdeki Araplara hitap eden bir kitap değildir. O bütün zaman ve mekânlara ve topyekûn insanlığa gönderilmiştir. Kur'an ayetlerinin pek çok mana katmanları vardır. Her devir insanı sahip olduğu kültür basamağına göre ayetlerin mana tabakalarından hissedardır.³⁰ Özellikle ahkâm ayetleri dışındaki yer, gökler, denizler vs. ile ilgili bazı ayetlerden kastedilen manalar son zamanlarda daha iyi anlaşılmaktadır. Bu durum Kur'an'ın belagatine zarar vermek bir yana aksine onun belagatini daha da pekiştirir. Şatibî ve onun görüşleri doğrultusunda sistemini oluşturanlar Kur'an'ın sadece Araplara değil bütün insanlığa gönderildiğini unutmuş gözükmektedirler.³¹

Şatibî'nin, Kur'an'ın sadece nazil olduğu dönemdeki ilimleri ihtiva ettiği ve o devirdeki insanların bilmediği ilimlerden bahsetmediği şeklindeki yaklaşımı isabetli değildir. Çünkü böyle bir yaklaşım, Kur'an'ı sadece nazil olduğu devrin ilim anlayışını aksettiren bir kitap olarak görmek ve dolayısıyla da onun evrensel mesajını anlamayarak varmak istediği hedeften uzaklaştırmak manasına gelmektedir.³²

28 İbn Hacer el-Askalani, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, *Fethül-Bâri bi-Şerhi's-Sahibi'l-Buhari*, (Tahk.: Muhammed Fuad Abdülbaki, Muhibbüddin el-Hatib.) Dârü'l-Ma'rife, Beyrut :, t.y.:c.IX, s.7.

29 41.Fussilet, 153.

30 Nursî, Bediüzzaman Said, *Sözler*, Nil Yay. İstanbul, 2007, s. 425.

31 Akdemir, Salih, “*İlmî Tefsir Hareketinin Değerlendirilmesi ve On Dokuz Rakamı Üzerine*” (M. Abdullah Draz'ın Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru kitabının tercümesine yazılan giriş) Mim Yayınları, Ankara, 1993, s. 22-23.

32 Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1988. c.II, s. 462; Çelik, Ömer, “Kur'an ve İlmî Gelişmeler” *Yeni Ümit Dergisi*, Işık Yay. İstanbul, 2011, sayı: 91, s.39.

Kur'an'ın öyle bir ifade üslubu vardır ki, hemen her devrin insanı ondan kendisine ait pek çok hakikatleri, hem de hiçbir tekellüfe ve sun'iliğe girmeden anlayabilir. Yani bin sene evvel yaşayan bir insan, Kur'an'dan kendine ait bir kısım hakikatler keşfedip kendi devrini aydınlattığı gibi, 20. asrın insanı da aynı ifadelerden kendi devrine ait bir kısım ilmî hakikatleri bulup çıkarabilir. Meselâ: *"Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun göğsünü İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse onun göğsünü (o kimse) göğze çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık hale getirir ..."* (Enam, 6/125) âyetini önceki müfessirler sadece kâfir ile müminin ve kâfirin küfrü ile müminin imanının bir mukayesesi şeklinde anlamışlardı.³³ Onların bu ilâhî beyanı, semaya yükseldikçe göğsün daralacağı, canlıların, atmosferin ancak belli bir tabakasında yaşayabileceği, bu tabakayı aştıklarında nefes alamayıp hayatlarını yitirecekleri şeklinde anlamaları herhâlde düşünülemezdi. Çünkü o günün bilim seviyesi buna müsait değildi. Ama 20. asrın insanı, aynı âyetten, küfür ve dalâlet ile iman ve hidayet mukayesesi yanında, ilmî bir hakikati de keşfederek atmosfere ait bir gerçeği çıkarabilir. Zira onun elinde böyle bir ufka ulaşması için yeterli teknik imkânlar vardır.³⁴

Şatibî'nin, "iddia edildiği gibi olsaydı Kur'an'ın ilk muhatapları güçleri yetmeyen bir şeyle mükellef tutulmuş olurlardı", şeklindeki yaklaşımına ise şu şekilde cevap vermek mümkündür: Kur'an'ın insanları mükellef tuttuğu konular, iman, ibadet, muamelat, ahlak gibi temel esaslardır. İlmî hakikatler herkesin bilmekle yükümlü tutulduğu konular değildir. Kur'an, muhataplarının hepsini kendisini her yönüyle anlamakla mesul tutmamıştır. Zaten buna herkesin gücü yetmediği gibi Kur'an'ın bildirdiği her şey her yönüyle herkes tarafından anlaşılıydı bu durumda tefsire gerek kalmaz, i'cazının manası olmazdı.³⁵

Diğer taraftan Şatibî'nin kevnî ayetlerin manasını nazil olduğu dönemin anlayışıyla kayıtlaması, "içtihadın devamlılığı, gerekliliği ve Kur'an'ın evrenselliği" ne de terstir. Kur'an'ı belli bir döneme tahsis etmek, onun evrenselliğine gölge düşürür. Anlaşıldığı kadarıyla Şatibî, Kur'an'da bildirilen ilmî hakikatlere karşı değildir. Onun karşı çıktığı nokta sonradan keşfedilen ilimlerle ayetlerin tefsir edilmesidir. Tabii ki bu yaklaşımı tartışmaya açıktır. Zira bu yaklaşımla bakacak olursak fıkıhtaki içtihadı da ortadan kaldırmak gerekir. Çünkü yazılan yüzlerce eser fikhî içtihada dayanmaktadır. Dolayısıyla fıkıhta caiz olan bir şey niçin tefsirde caiz olmasın?³⁶

33 Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, VIII, 30; Razi, *Mefatih*, XIII,150; Âlusi, *Ruhu'l-Meanî*, VIII, 25.

34 Gülen, Fethullah, *Kur'an'ın Altın İkliminde*, Nil Yayınları, İzmir, 2010, s. 476-477.

35 Aygün, Abdullah, "Şatibî'nin Kur'an'ın Ümmiliği ve İlmi Tefsir Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme" *Usûl İslam Araştırmaları*, 2007, sayı: VII, 162.

36 Kırca, Celal, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, Tuğra Neşr. Kayseri, 1993, s.228.

Bütün bunlarla birlikte ifrat ve tefrite düşmeden, ayetlerin tefsirinde kesinleşmiş müspet ilimlerin verilerinden yararlanmak, Kur'an'ın ruhuna aykırı görüşler hakkında son derece ihtiyatlı davranmak, kesinleşmemiş teorik bilgiler hakkında da yanlış olma ihtimallerini dikkate alarak aceleci yorumlardan kaçınmak gerekmektedir.³⁷

Selefin Kur'an ve İlmî Hakikatlere Bakışı

Şatibî, Kur'an'ın bahsettiği ilmî hakikatlerin nazil olduğu dönemdeki insanların anlayışıyla sınırlı olduğu ve daha sonraki dönemlerde inkişaf eden kevnî hakikatleri kastetmediği şeklindeki yaklaşımına getirdiği delillerden bir tanesi de selefin bu konudaki tutumudur: “Sahabe, tabiin ve onlardan sonra gelen nesil Kur'an'ı, Kur'an ilimlerini ve onun ihtiva ettiği diğer ilimleri en iyi bilen insanlardı. Onlardan herhangi birinin, iddia edilen bu hususlarda-Arapların bildiği ve aşına olduğu şeyler dışında- görüş bildirdiğine dair bize ulaşan bir şey yoktur. Onlar sadece Kur'an'ın dünyevî ve uhrevî hükümleri ile bunlara tabi olan konulardan bahsetmişlerdir. Şayet bahsedilen bu konulara girmiş olsalardı, meselenin aslına delalet eden onların bu yaklaşımı şüphesiz ki bize de nakledilirdi. Fakat ne var ki bu olmamıştır. Onlardan nakledilmemesi de böyle bir bilgiye sahip olmadıklarını gösterir, bu da Kur'an'ın o iddiacıların öne sürdükleri şeyleri kastetmediğine delalet eder. Evet, Kur'an, bazı ilimleri içermektedir; ancak bunlar ya Arapların bildikleri ilimlerdir ya da onların bildikleri ilimler üzerine kurulu olan ve akıl sahiplerinin hoşlandığı, işaretleri gösterilmedikçe, yolları aydınlatılmadıkça üstün akıl sahiplerinin dahi kavrayamayacağı türden ilimlerdir. Kur'an'da bunların dışında başka bir şeyin bulunması noktasında ise; cevap, “hayır” olacaktır.”³⁸

Şatibî'nin “Eğer bu gibi ilimler (fizik, kimya, hendese, tıp vs.) şer'an güzel görülen ilimler olsalardı şüphesiz ki İslam'ın ilk muhatapları olan sahabe ve tabiin bunların peşine düşer, araştırma yapardı. Böyle olmadığına göre bu ilimler ile meşgul olmak gerekmez.” şeklindeki yaklaşımı da kanaatimizce tartışmaya açıktır. Zira nice şerî ilimler vardır ki, ihtiyaç olmadığından dolayı ilk nesiller onlardan söz etmemişlerdir. Bunlardan bize en yakın olanı usul ilmidir. Bu ilmin esaslarının tespit edilerek temellendirilmesi sahabe ve tabiin döneminden sonra olmuştur.³⁹

Şatibî'nin bu ifadelerinden şu anlaşılmaktadır: “Kur'an'ın ilmi hakikatlerle tefsiri muteber olsaydı, selef-i salihinden mutlaka bunun örnekleri nakledilirdi.”

37 Güllüce, Veysel, *Bilimsel Tefsirde Usûl*, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2007, 133-134.

38 Şatibî, *Muvafakat*, II, 60-61.

39 Şatibî, *Muvafakat*, I, 41. (dipnot)

Şatibî'nin bu yaklaşımı da değişik açılardan isabetli bulunmamıştır. Zira Selef-i salihinin Kur'an'ın maksatlarına ait olmayan ilimlerle meşgul olmadığı bilinmektedir. Fakat Kur'an'ın maksatlarıyla alakalı ilimlere gelince onların bu konuda ayetlerin sadece zahirî manalarıyla yetindikleri şeklindeki yaklaşımını kabul etmek mümkün gözükmemektedir. Tam tersine onlar Kur'an'ın ana maksatlarıyla alakalı hususlarla meşgul olmuş, geniş açıklamalar yapmış ve ayrıntılara girmişlerdir. Onların bu tutumu bizlerin Kur'an'ın maksatlarına hizmet eden veya İslamî ilimlerin enginlik ve zenginliğini beyan eden, onların zamanlarında bulunmayıp şimdi mevcut olan ilmî sonuçlardan istifade etmek suretiyle selefın çizgisinden gitmemize mani değildir. Asıl bunlarla meşgul olmazsak, onlara gerektiği gibi uymamış oluruz. Bunun dışındaki ilimler ise, eğer mananın izahı için zikrediliyorsa, bu da tefsire tabi sayılır. Zira aklî ilimler, varlıkların değişik hallerinden bahseder. Bunun dışındaki bilgiler ise, tefsir sayılmayıp, ilmî araştırmalar için bir tekmile ve tefsir münasebetiyle, o ilim alanında bir yan bilgi sayılır.”⁴⁰

Selefın kevnî ayetlerin tefsiri ile meşgul olmadığı söylenemez. Selef, kevnî ayetleri tefsir ederken genel manada çok kısa ve özlü ifadelerle meseleye yaklaşmış, tafsilatlı ve teferruatlı yorumlara girmemiştir. Nitekim günümüze kadar ulaşan Kur'an'ın ilk kâmil tefsiri kabul edilen Mukâtil b. Süleyman'ın (ö.150/767) eserinde “Rüzgârları aşılایıcı olarak gönderdik”⁴¹ ayetinin tefsirinde şunlar söylenmektedir: Allah Teâlâ, rüzgârı gönderir, rüzgâr dünya semasından belli miktarda su alır sonra onunla rüzgârları ve bulutları harekete geçirir. İçinde nebatat suyundan olan suyu rüzgâr buluta atar. Sonra bu rüzgârlar bulutu, yeryüzünde yağmur yağdırılmasının bildirildiği yere doğru sevk eder.⁴²

Sahabe, tabiin ve genel manada selefın tefsir anlayışının en önemli kaynaklarından biri olan Taberî tefsirine bakıldığında “rüzgârları aşılایıcı gönderdik” ayetinin tefsirinde Taberî, Abdullah b. Mes'ud ve Abdullah b. Abbas'ın “Rüzgârlar evvela nebâtât âleminde sonra da bulutlarda aşılama yaparlar.” dediklerini naklederek rüzgârların ağaçları, bitkileri ve bulutları aşıladığını söyleyerek kısmen ilmî bir tefsirde bulunmaktadır.⁴³

40 İbn-i Aşur, *Tabrir*, I, 45; Yıldırım, Suat, *Kur'an'a Bakışlar*, Akademi Yayınları, İstanbul, 2012, II, 351.

41 15.Hicr, 22.

42 Mukatil, Ebü'l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, (Tahk.: Ahmet Ferid), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, II, 201.

43 Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1984, c. VII, s.188.

Sahabenin bu ayetin tefsirindeki ilmî hakikatler adına söyledikleri çok orijinaldir. Zira rüzgârların bitkileri aşladığı üzerinde durulmuş fakat rüzgârların bulutları aşladığı hakikatine ancak son zamanlarda ulaşılmıştır. Âyet, rüzgârların aşılaiçiliğini zikretmesinin hemen ardından yağmurdan söz etmektedir ki, bulutların elektrik yüklü olduğu, ancak rüzgârların onları sürüklemesi ve bulutlardaki eksi ve artı kutupların birbiriyle buluşması neticesinde meydana gelen kısa devre sebebiyle yağmurun yağmaya başladığı bilimin yeni buluşlarındanır. Görüldüğü üzere sahabe kevnî ayetleri tefsir etmiş ve bu tabiin, tebe-i tabiin derken Taberî'ye kadar gelip ulaşmıştır. Taberî de onlara itimat ederek Kur'an'ın, 15 asır öncesinden haber verdiği bir ilmî hakikati 12 asır önce anlamış ve rüzgârların bulutları aşılamaından söz etmiştir.

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mesud gibi sahabiler ve onlardan ilim alan âlimler kevnî ayetleri tefsir etmişlerdir. Selefin bahsetmediği fakat Kur'an'ın aslî maksatlarına hizmet eden veya İslamî ilimlerin enginliğini beyan eden diğer ilimlerde bizim onların kevnî ayetleri tefsir etmelerini örnek olarak onların izinden gitmemizde bir mahzur söz konusu değildir.

Netice itibariyle Kur'an Allah'ın kelimidir. Allah'ın kelamı, her şeyi ihata eden ilm-i muhitten geldiğinden Kur'an'ın manaları, sınırlı ilme dayanan beşer kelamı ile kıyaslanamayacak derece engin ve aşkındır. Kur'an'ın mana katmanları tıpkı iç içe yapraklarla sarılı olan bir tomurcuk gibidir. Nasıl ki bir gül tomurcuğunun tomurcuk halinden yaprak yaprak açılıp inkişaf ettiği zamana kadar merhaleleri vardır. İşte Kur'an'ın ayetleri de böyledir. Özellikle kevnî ayetlerin mana katmanları böyledir. Kevnî ayetlerin işte bu özelliği "izafi müteşabih" olarak da isimlendirilmektedir.⁴⁴

Kur'an'ın inanç, ibadet, muamelat ve ahlak alanlarındaki muhkem hükümlerinin manaları bellidir. Bunlar selef-i salihin döneminden beri, tafsilatlı olarak ele alınarak izah edilmiştir. Kur'an'ın bu temel manaları ilerleyen zaman içinde değişmez. Fakat Kur'an, bunların derununda, izafi müteşabihlerle işaret edilen, tâli anlamlar da ihtiva etmektedir. Bu müteşabihlerin manaları, Kur'an'ın nazil olduğu zamandan çok sonraları gittikçe daha mükemmel şekilde anlaşılabilir. Bu çeşit ayetleri selef, zahirî ve mücmel bir tarzda anlamakla yetinmişlerdir.

Hakîm-i Mutlak olan Allah Teâlâ'nın hikmeti, kitabının çeşitli müteşabihler ihtiva etmesini dilemiştir. Bu müteşabihler sayesinde Kur'an hadde hesaba gelmeyecek derecede çok manalar ihtiva etmektedir.⁴⁵ Allah Teâlâ, insan aklını muhatap almış ve ona temel disiplinlere riayet etmek şartıyla bir içtihad

44 Yıldırım, *Kur'an'a Bakışlar*, II, 355.

45 Yıldırım, *Kur'an'a Bakışlar*, II, 355.

ve yorum alanı bırakmıştır. Her devrin insanına tefsir ilminin disiplinlerini merkeze koyup, onların süzgecinden geçirmek şartıyla tefsir ve yorum imkânı verilmiştir.

Kur'an ve İlmî Hakikatler

Şatibî, “Pek çok insanın Kur'an'ı anlamada haddini aşarak tabii bilimler, matematik ilimleri, mantık, ilm-i huruf gibi eski ve yeni dönemdeki her türlü alanda ilim adamlarının söz konusu ettikleri ilimleri Kur'an'a mal ettiklerini bunun ise zikrettiği ölçülere (şeriatın ümmî olup, Arapların aşına olduğu ilimler dışına çıkmadığı) göre değerlendirildiğinde doğru olmadığına anlaşılacağını söylemektedir.⁴⁶

Şatibî, İslam'ın kulun dünya ve ahiret işlerini en üst seviyede yaşayabilmesi için gerekli olan her şeyi getirip açıkladığını, bunların dışında kalanların büyük ihtimalle kula bir faydasının olmadığı kanaatindedir. Ona göre sanki teklifi bir hükümle ilgisi olmayan ilimlerle uğraşanların hepsi fitneye sürüklenmiş, doğru yoldan çıkmış, birbirine düşmüş, tefrikaya yönelmiş ve taassupla hareket etmişlerdir.

Şatibî, Kur'an'ın değişik ilmi hakikatleri ihtiva ettiğini söyleyenlerin getirdikleri deliller ile ilgili de şunları söylemektedir: “Bu yaklaşım sahipleri iddialarına delil olarak zikredeceğimiz şu ve benzeri ayetleri delil olarak getirebilirler: “*Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik.*” (Nahl, 16/89); “*Kitapta Biz hiçbir şeyi eksik bırakmadık.*” (En'âm: 6/38.) Şatibî, müfessirlere göre bu ayetlerden birincisiyle mükellefiyet ve kulluğun icrası; ikincisiyle de Kur'an değil, “levh-i mahfuz” murat edilmiştir, demektedir. Yine ona göre müfessirler bu ayetlerin bütün aklî ve nakli ilimleri içerdiğini ifade edecek bir şey söylememişlerdir.”

“*Sana her şeyi açıklayan kitabı indirdik*”⁴⁷ ayetinin tefsirlerine baktığımızda söz konusu ayetin sadece helal-haram gibi kulluk mükellefiyetleri açısından ele alınmadığı, ona başka manaların da verildiği görülecektir.

Mücahid gibi müfessirler “helal ve haram” olarak tefsir ederken sahabe-den Abdullah b. Mes'ud bu ayeti “Kur'an'da her ilmi ve her şeyi beyan ettik.” şeklinde tefsir etmiş; Kur'an'da her ilmin ve her şeyin beyan edildiğini söyleyerek bu ayeti delil getirmiştir. İbn-i Kesir, (ö. 774/1373) İbn-i Mesud'un yaklaşımının daha umumi ve kuşatıcı olduğunu vurgulayarak; Kur'an'ın geçmiş ve gelecekteki en faydalı bilgileri ihtiva ettiğini, helal-haram ile ilgili hükümleri

46 Şatibî, *Muvafakat*, II, 60.

47 16.Nahl, 89.

bildirmesinin yanında din, dünya ve ahiret hayatı ile ihtiyaç duydukları her çeşit ilmi içerdiğini ifade etmiştir.⁴⁸

Yine konu ile ilgili olarak Alûsî, Taberî ve İbn-i Ebi Hatim'e isnad ederek Abdullah b. Mesud'un: "Kur'an'da her ilim indirilmiş ve onda her şey bizim için beyan edilmiştir. Fakat bizim ilmimiz Kur'an'da beyan edilenleri açıklamaya yetmemektedir." dediğini nakletmektedir.⁴⁹

İbn-i Abbas, "Devemin yuları kayboldu onu Kur'an'da bulurum." demiştir.⁵⁰

Şatibî'nin zikrettiği bir diğer ayete gelince "*Kitap'ta hiç bir şeyi eksik bırakmadık*" (En'âm: 6/38) Taberî, "Ümmü'l-Kitap"⁵¹, Mukatil b. Süleyman (ö. 150/767)⁵², Zemaşerî (ö.538/1144.)⁵³ gibi bazı müfessirler ayetteki "kitap"ı sadece levh-i mahfuz olarak tefsir etseler de biraz sonra zikredeceğimiz üzere pek çok tefsirde bu kelime "Levh-i mahfuz" veya "Kur'an" olarak tefsir edilmiştir. Şimdi dünden bugüne önemli tefsirlerin bu ayet ile ilgili yaklaşımlarını aktarmak istiyoruz.

İmam Maturidî (ö. 333/944) ayette geçen "kitap" ın tefsirinde ihtilaf edildiğini bazılarının hiçbir şeyi terk etmedik, her şeyin aslını Kur'an'da zikrettik şeklinde tefsir ederken bazılarının da "ümmü'l-kitap" yani "levh-i mahfuz" olarak tefsir ettiklerini söylemiştir.⁵⁴

İbn Atiyye, (ö. 541/1147.) ayetlerdeki mananın nizamı (uyum ve ahenği) "kitap" tan maksadın Kur'an olduğunu gerektirmektedir. Bununla birlikte levh-i mahfuz diyenler de vardır, demektedir.⁵⁵

İbnü'l-Cevzî, (ö. 597/1201) bu ayetin "levh-i mahfuz" ve "Kur'an" olmak üzere iki şekilde tefsir edildiğini belirttikten sonra insanların ihtiyacı olan her

48 İbn-i Kesir, Ebu'l-fida İsmail b. Ömer, *Tefsiru Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 2000, II, 533.

49 Alûsî, Ebû's-Sena Şehabeddin Mahmûd b. Abdullah, *Ruhü'l-Meanî fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesani*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, t.s., VII, 144.

50 Şenkiti, Muhammed Emin b. Muhammed, *Edvâül-Beyân fî İzâbi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1995, II, 429; Alusi, Ruhü'l-Meanî, VII, 144.

51 Taberî, *Câmiül-Beyân*, VII, 188.

52 Mukatil, *Tefsiru Mukatil*, I, 345.

53 Zemaşerî, Mahmut b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil Fî Vücubih't-Tevîl*, (Tahk.: Abdurrezzak el-Mehdi), Dâru'l-İhyâi'l-Turasi'l-Arabi, Beyrut, t.s, II, 21.

54 Maturidî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Tevîlatü Ebli's-Sünne*, (Tahk.: Bekir Topaloğlu, Ertuğrul Boynukalın), Dâru'l-Mizan, İstanbul, 2006, V, 60.

55 İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endelüsi, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitabi'l-Azîz*, (Tahk.: Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed) Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, II, 290.

şeyin açık, mücmel veya delalet olmak üzere üç şekilden biriyle Kur'an'da bildirildiğini nitekim “*Sana her şeyi açıklayan Kitabı indirdik.*” (Nahl: 16/89.) ayetinde de bu durumun ifade edildiğine vurgu yapmaktadır.⁵⁶

İmamü'l-müfessirin Fahrüddin er-Razi (ö. 606/1209), bahsi geçen her iki tefsire de işaret ettikten sonra ayette geçen “el-kitap” ile Kur'an'ın kastedildiğini söyleyerek bu yaklaşımını şu şekilde temellendirmektedir: Ayetteki “el-kitap” lâm-ı tarif ile marifedir. Lâm-ı tarif, müfret isme dâhil olduğunda bununla önceki bilinen bir şey kastedilir. Bu itibarla Müslümanlar da “el-kitap” deyince “Kur'an”ı anlarlar. Bundan ötürü ayette geçen “el-kitap”tan murad, Kur'an'dır.⁵⁷

Kadı Beyzavî'ye (ö.685/1286) göre ayette geçen “kitap”tan maksad levh-i mahfuz veya Kur'an'dır. Levh-i mahfuz âlemde cereyan eden küçük-büyük, canlı-cansız her şeyi ihtiva etmektedir. Kur'an'da ise din adına ihtiyaç duyulan her şey mufassal veya mücmel olarak yer almaktadır.⁵⁸

Kurtubî (ö.671/1273), ayette geçen “kitap” ile levh-i mahfuz'un kastedildiğini söyledikten sonra, aynı zamanda bu kelime ile Kur'an'ın da murad edildiğine işaret ederek şöyle demiştir: Din ile ilgili hiçbir şeyi terk etmeyip Kur'an'da beyan ettik. Bu beyan da ya delaleti açık yani manası açıklanmış bir şekilde veya mücmeldir. Mücmelin açıklaması da Allah Resulü'nden, icma veya Kitap'ın nassı ile bildirilmiş kıyastan alınır.” Sonra Kurtubî şu ayetleri zikretmektedir: “*Sana her şeyi açıklayan kitabı indirdik*”⁵⁹, “*Sana da ey Resulüm bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın. Umulur ki düşünüp anlarlar.*” (Nahl, 16/44); “*Peygamber size ne verirse onu alınız, o sizi neden men ederse onu terk ediniz. Allah'a karşı gelmekten sakınınız.*” (Haşr, 59/7). Bu iki ayette hakkında nas olmayan şeyler icmal edilmiştir. Allah'ın haberi doğrudur. Allah Teâlâ Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmayıp ya tafsilatlı olarak veya asıllarını bildirmek suretiyle zikretmiş ve şöyle buyurmuştur: “*İşte bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslâmı beğendim.*” (Maide, 6/3)⁶⁰

56 İbn-i Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemalettin Abdurrahman b. Ali, *Zadü'l-Mesir Fi İlmi't-Tefsir*, el-Mektebu'l-İslamî, 1987, III, 35.

57 Razi, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Mefatihü'l-Gayb*, Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, 2000, XII, 177.

58 Beydavi, Ebû Saîd Nasirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Tevîl*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, (t.y.) II, 406.

59 16.Nahl, 89.

60 Kurtubî, Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâruş-Şa'b, Kahire, ts., VI, 420.

Ebu Hayyan (ö.745/1344), ilgili ayetin siyakında kevnî hakikatlerden olan canlıların ve kuşların bir ümmet olmasından bahsedilmesinden hareketle “el-kitap” ile Kur’an’ın kastedildiğinin anlaşıldığını söylemektedir.⁶¹

Özellikle Kur’an’ın dil ve belagat zenginliklerini keşfeden en önemli müfessirlerden biri olan Ebüssuud Efendi ise bahsi geçen ayetin tefsirinde: “Zikredilmesi gereken her şey Kur’an’da zikredilmiş, kulların maslahatına olan hiç bir şey ihmal edilmemiştir.” demiştir.⁶²

Âlusî, ayette geçen “el-kitap” tan maksadın Kur’an olduğunu ve bu yaklaşımda olan bir gurup müfessir olduğunu söyleyerek Yüce Kitab’ın din ve dünyaya adına ihtiyaç duyulan her şeyden mufassal veya mücmel olarak bahsettiğine vurgu yapmıştır.⁶³

Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1361/1942), ilgili ayetin levh-i mahfuz ve Kur’an’a birlikte delalet ettiğini kabul ederek ayeti ona göre tefsir etmiştir.⁶⁴ İşin doğrusu böyle bir yaklaşım daha kuşatıcı ve bizim de tercih ettiğimiz bir yorumdur.

Görüldüğü üzere dünden bugüne müfessirler “kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.” ayetinde geçen “el-kitap”ı levh-i mahfuz veya Kur’an olarak tefsir etmişlerdir. Dolayısıyla Kur’an, değişik ilim dallarına ve onların keşfettiği ve keşfedeceği ilmî hakikatlere de delalet etmektedir. Tabii Kur’an, her şeyden kıymetine ve derecesine göre sarıh, işaret ve remiz gibi ifade yollarından biriyle bahsetmektedir.

Ayrıca *إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ وَلِتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ* “Bu Kur’an, ancak bütün alemler (bütün insanlık) için bir derstir. Onun verdiği haberin doğruluğunu bir süre sonra siz de pek iyi öğrenirsiniz.”⁶⁵ Bu itibarla Kur’an’ın ilimlerin hakikatinin anlaşılmasına dair bildirdiği gaybî haberlerin anlaşılması sadece belli bir vakte mahsus olmayıp, kıyamete kadar bütün zamanlar için söz konusudur. Nitekim ayette geçen *حِينٍ* (bir zaman) kelimesi, karine olduğu takyid yani zaman belli bir zamanı ifade etmekle birlikte burada olduğu gibi her hangi bir karine olmadan zikredildiğinde ise mutlak olup belli bir zaman ile sınırlı değildir. Bu itibarla Kur’an’ın bildirdiği gaybî haberlerin ve ilmî hakikatlerin

61 Ebû Hayyan, Esirüddin Muhammed b. Yusuf Ceyyani Endelüsi, *Tefsirü'l-Bahri'l-Muhit*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, IV, 126.

62 Ebüssuud Efendi, *İrşadu'l-Aklî's-Selîm ila Mezayî'l-Kitabî'l-Kerîm*, Dâru'l-ihyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, (t.s.) III, 131.

63 Alusî, a.g.e, VII, 144.

64 Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, 1979, III, 1920-1921.

65 38.Sad, 87-88.

keşfi, anlaşılması sadece belli bir zamana mahsus olmayıp kıyamete kadar bütün zamanlar için söz konusudur.⁶⁶

Makâsıd-ı Şerîa (İslam Hukuku'nun Temel Maksatları) ve İlmî Hakikatler

Şatibî, konuya hukuki bağlayıcılık açısından yaklaşmakta ve bunu da her şeye teşmil ederek adeta fikhî bağlayıcılığı olmayan ilimlerle meşgul olmanın gerekli olmadığını söylemektedir. Mükellefiyet ve kulluk ahkâmı açısından dedikleri bir manada doğrudur. Zira herkes Kur'an'daki kevnî hakikatleri bilmekle mükellef değildir. Allah'ın kitabını anlamak, ondan hüküm çıkarmak ve doğru yola ulaşmak için hiç de ihtiyaç duyulmayan tabiat ilimlerinin öğrenilmesi külfetini getirmek ve böyle bir yükümlülükle herkesi mükellef tutmak doğru değildir. Zaten herkesin de buna gücü yetmez. Ancak, Kur'an'ı kesin bir şekilde Arapların bilgi ve alışageldikleri hususlar içerisine hapsetme gayretine gelince; buna imkân yoktur, üstelik böyle bir ihtiyaç da söz konusu değildir.⁶⁷

Şatibî'nin kevnî ayetlerin ilmî hakikatlerle tefsir edilmesine karşı çıkmasının en önemli sebeplerinden birisi, bu tür bir tefsir anlayışının, Kur'an'ın muhataplarına iletmek istediği temel mesaj ve öğretilerinin perdelenmesine ve manaların daraltılmasına yol açacağı endişesidir.⁶⁸ Ona göre “bu tür gerekli olmayan araştırma ve incelemeler, insan ile ilahî mesaj arasına girer ve asıl maksadın anlaşılmasına ve netice itibariyle de kulluğun icrasına mani olur. Zira Kur'an, müjdelemek ve uyarıp korkutmak suretiyle muhataplarını doğru yola yönlendirmeyi hedefler.”

İlmî hakikatlere işaret eden kevnî ayetlerin makâsıd-ı Kur'an ve makâsıd-ı şerîa ile hiç alakasının olmadığı, hiçbir şekilde mükellefiyet çerçevesine girmediği söylenemez. Zira makâsıd-ı şerîa ile değişik ilimlere işaret eden ayetler arasında kanaatimizce doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde ve özellikle işin uzmanlarını ilgilendiren hatta mükellef tutan bir alaka söz konusudur. Diğer taraftan kevnî ayetlerin Kur'an'ın temel maksatları olan, tevhid, nübüvvet, haşir ve adaletle ciddî alakası vardır. Aynı şekilde insan ve toplum sağlığı, suç ve cinayetlerin tespiti gibi dinin korunmasını emrettiği zarûriyat-ı hamse çerçevesine giren pek çok kevnî ayet vardır. Şimdi makâsıd-ı şerîa ile Kur'an'ın bildirdiği, işaret ettiği ilmî hakikatler arasındaki alaka üzerinde durmak istiyoruz.

66 Taberi, *Ruhul-Meanî*, XXIII, s.225.

67 Şatibî, *Muvafakat*, II, 79-80.

68 Öztürk, *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak*, s.52.

İslam Dini'nin temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet'in emir ve yasakları beş esasın korunmasını hedeflemektedir. Bunlara "zaruriyat-ı hamse", "makasid-ı şerîa" denilmektedir. Bunlar din, nefis (can), akıl, nesil ve maldır.⁶⁹ Kur'an ve Sünnet'ten süzülen temel esaslar çerçevesinde muhafazası ve inkişaf ettirilmesi istenen bu beş esasın Kur'an ve ilmî hakikatler ile çok ciddî alakası vardır. Şimdi bunlar üzerinde sırayla durmak istiyoruz:

1. Dinin korunması

Dinin korunması zaruridir. Zira din, insanın Yüce Yaratıcısıyla, nefsiyle, içinde yaşadığı toplumla ve kâinatla olan münasebetlerini tanzim eden ilahî kanunlar mecmuasıdır. İnanç manzumesinden, ibadete, muamelata ve ahlaka uzanan çizgide dinin koyduğu pek çok ahkâm vardır. Dinin insan tabiatıyla bütünleşmesi kalplerde gönüllerde kök salması, insan ve toplum hayatında yerleşmesi için pek çok ibadet vaz edilmiştir. Bu itibarla pek çok ayet⁷⁰ ve hadis-i şeriflerde⁷¹ dinin korunması için disiplinler konulmuştur.⁷²

Varlığı yoktan yaratıp onda "sünnetullah" denilen kanunları vaz eden ve onları icra eden Allah'tır. Yüce Allah Kur'an'da kaniatta koyduğu kanunların temel esaslarına, özüne işaret etmektedir. Tabii ilimlerden beklenen dinin değerlerine saygılı davranması onları korumasıdır. Bunun için: Tevhid akidesinin çok sağlam bir şekilde yerleştirilmesi, yaratılış hakikatinin tekid edilmesi, dinin şirk ve dinsizlikten korunması gerekir. İlimlerin varlık kitabını inceleyip, araştırarak elde ettikleri bilgileri tevhid eksenli ele almaları, ateist, pozitivist, natüralist, agnostik ve şirkten uzak duran bir perspektifle temellendirilerek sunmaları dinin korunması ile çok yakından alakalı olsa gerektir. Bu bakış açısıyla pozitif ilimlere baktığımızda kahir ekseriyetiyle ilimlerin sebeplere, mekanizmaya, tabiata veya tesadüfe isnat edilerek temellendirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

İlmi araştırmaların dinin öngördüğü kriter, ahlak ve fazilet değerlerine göre değerlendirilmesi, İslâmî değerlerin yaşanmasında, başta yenilecek, içilecek maddelerin helal ve haramlığının tespiti helal ve haram sınırlarına riayet

69 Gazzali, Ebu Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa*. (tahk. Muhammed Abdü's-Selam) Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye. 1992, I, 174; Şatibî, *Muvafakat*, II, 8-10; İbn-i Emirhac, *et-Takrir ve't-Tabrir*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, III, 191; Şevkanî, Muhammed b. Ali, *İrşadu'l-fuhul*. (Tahk. Muhammed Saîd el-Bedri). Dâru'l-fikir, Beyrut, 1992, s. 366; Pekcan, Ali, "Fıkıh Usulü Bağlamında Makasidü's-Şerîa Düşüncesinin Seyri", *Makasid ve İctihad*. (Haz. Ahmet Yaman). Yediveren kitap, Konya, 2002, s. 211-232.

70 8.Enfal, 39; 2.Bakara, 193; 9.Tevbe, 5.

71 Buharî, İman, 17; Müslim, İman, 34; Tirmizî, İman, 1.

72 Zuhayli, Muhammed, "Nazariyetü makasidi's-Şerîa". *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Hartum, Sudan, 2007, IV, 16-17.

edilmesinde, namaz vakitlerinin tespitinde, insan hayatının Allah Teala'nın kainatta koyduğu kanunlara uygun bir şekilde yaşanmasında yardımcı olmalıdır.

Tabii ilimler dediğimiz pozitif ilimler alanında yapılan çalışmalar da bir çeşit ibadettir. Zira bu çalışmalar insanları Allah'ın yarattığı varlığı tefekküre, melekûtu da tedebbüre yönlendirmektedir. Bu da kâinattaki muhteşem nizam ve ahengin bir yüce yaratıcısı olduğunu ve her bir varlık ve kâinatta işleyen kanunların Allah'ın varlığını, birliğini haykırdığı hakikatine götürmektedir. Bunun yanında bu ilimler ve onların ürünleriyle insanları zararlı şeylerden koruma, hayırlarla da donatma imkânı söz konusudur.

Hâsılı zaruriyat-ı hamsenin ilk maddesi olan dinin korunmasıyla Kur'an'ın bildirdiği ilmî hakikatler arasında çok ciddi bir alaka vardır. İlimler Allah'ın varlık kitabına koyduğu kanunların, prensiplerin tespit edilerek disipline ve teknolojiye dönüştürülmesinden ibarettir. Kur'an'ın bildirdiği, işaret ve ima ettiği ilmî hakikatlerin hem keşfedilmesi hem de dini değerler rehberliğinde temellendirilmesi Kur'an ve ilmî hakikatler sahasında çalışmayı zaruri kılmaktadır.

2. Nefsin (canın) Korunması

İnsanı faydalı şeylerle donatmak ve ona gelecek zararlardan, şerlerden korumak maksad-ı şerîa'nın temel gayelerinden biridir. Âlimlerimiz pek çok ayet⁷³ ve hadiste⁷⁴ muhafaza edilmesi istenen bu esası insanın nefsinin/canının korunması adı altında disipline etmişlerdir.⁷⁵ Tabii insanın korunması, muhafaza edilmesi toplumun korunması manasını da ihtiva etmektedir. Nitekim İsrâ suresi 70. ayette insanoğlunun Allah tarafından mükerrem yaratıldığı, karada ve denizde lutf-u ilahî ile gezip dolaştığı, en güzel rızıklarla beslendiği hâsılı pek çok varlıktan daha üstün ve faziletli bir donanımla yaratıldığı ifade edilmektedir.

Makasid-ı Şerîa konusunu en geniş ele alan ve bu konuda ufuk gösteren âlimlerimizin başında Şatibî gelmektedir. Şatibî Muvafakat isimli eserinde bu konuya bir cilt ayırmıştır.⁷⁶

Kur'an'da insan ve toplum ile ilgili ayetlerin tefsir ve yorumunda ilgili ilim dallarının ulaştığı ilmî hakikatlerden istifade edilmesi gerekir. Şöyle ki

73 Bakara, 2/178, 179, 185, 195; İsrâ, 17/32-33; Nur, 24/2.

74 Buhari, Tefsir, 24.

75 Gazzali, *Mustasfa*, I, 174; Şatibî, *Muvafakat*, II, 8-10; İbn-i Emirhac, *Tabrir*, III, 191; Şevkanî, *İrşadü'l-Fuhul*, s. 366.

76 Şatibî, *Muvafakat*, III.

bir yandan ilgili ayetlerin mana tabakalarının keşfinde bahsi geçen ilimlerin ulaştığı hakikatlerden istifadeyle birlikte bu alanda yapılan araştırma ve çalışmaların İslam Dini'nin muhafazasını emrettiği beş esastan biri olan insana ve topluma zarar vermemesi hatta onun insanî değerlerini geliştirmesine, terakisine vesile olması gerekir. Bunun için ilmî araştırmalarda nefsin ve toplumun korunması için şu esaslara riayet edilmesi gerekir:

1. Kevnî ilimlerle elde edilen bilgi ve teknolojinin Kur'an ve Sünnet rehberliğinde insanlığın emniyeti, güveni, gelişimi ve yeryüzünün i'mar edilmesi yönünde kullanılması gerekir.

2. Sağlık ve tıp alanında yapılan araştırmaların geliştirilmesi insan ve toplum sağlığını koruması, değişik hastalıkların tedavisinde yardımcı olması gerekir. Bu konudaki bütün ilmî ve teknolojik gelişmeler insanın ve toplumun hizmetinde olmalıdır. İnsanın tabiatını, donanımını, bedenini, ruhunu ve sağlığını bir yandan zararlı şeylerden korurken diğer yandan onu fitrî bir şekilde inkişaf ettirmeyi hedeflemelidir. Alkol, uyuşturucu, sigara gibi insan sağlığına zararlı olan her şeye ilmî araştırmalar ve onların uygulayıcıları vize vermemelidirler. Aynı şekilde tabii afetler, deprem, volkan patlaması, ozon tabakasının delinmesi vs. gibi olayların iyi okunup önlemlerin alınması gibi.

Hâsılı, Şeriatın temel maksatlarından biri insan nefsinin/canının korunmasıdır. Bunun için bu maksadın gerçekleşmesi için "içtihad-ı cemai" yani kolektif içtihad denilen tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi dinî ve fizik, kimya, matematik, tıp, astronomi gibi müspet ilimlerde uzman bir heyet tarafından yapılabilir. İnsan hayatının tarifi, beyin ölümü karşısında takınılması gereken tavır, rahmin alınması, kürtaj, insan kadavrası üzerindeki deneylerin yapılması, kanın nakledilmesi, gen teknolojisi gibi insanı ilgilendiren bütün alanlarda Kur'an'ın ve Sünnet'in yani dinin hükmünün, tespit edilmesi gerekmektedir. Bu da insan üzerine çalışan değişik ilim dallarının ulaştığı ilmî hakikatlerin Kur'an ve Sünnet ve bu ikisinden süzülüp çıkarılan kriterlere göre değerlendirilmesiyle olur.

3. Aklın Korunması

Akıl, Allah Teâlâ'nın insana lütfettiği en büyük nimetlerden biridir. Aslında din, akli olanı muhatap alan semavi bir mükellefiyet ve bir iltifattır. Bunun için İslam, akli korumak için ahkâm koymuş, alkol, uyuşturucu gibi akla zarar veren maddeleri yasaklamıştır.⁷⁷ Aklın yaratılış istikameti dışında zararlı şeylerde kullanılması ve fonksiyonelliğine zarar verilmesi İslam'ın temel maksatlarıyla çelişir. Zira akl-ı selim cism-i selimde bulunur.

⁷⁷ 5.Maide, 90-91; Darakutnî, Eşribe, 1.

Müsbet ilimlere tecrübe, araştırma ve elde edilen verilerin akıl tarafından değerlendirilmesiyle ulaşılmaktadır. Akıl, bir ilim aletidir. Aklın yitirilmesiyle insan kendi kıymetini yitirdiği gibi insana gönderilen ilahî mesajdan istifade yolu da kapanmış olmaktadır. Zira dinimiz akli olanı muhatap almaktadır.

Kevnî ilimlere yönelik araştırmaların aklın korunması konusundaki İslam Dini'nin maksatlarını gerçekleştirmesi gerekir. Bunun için ilmî araştırmaların akli yanlış, batıl, muharref, dalalete sürükleyecek hakikatleri yanlış anlayacak bir yol ve yöne girmeden korunması gerekir. Bunun için ilmî hakikatlerin akli koruyacak şekilde Kur'an ve Sünnet'in muhkematı ve zaruriyat-ı hamse çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir.

İlimler akli korumalı, onun yaratılış istikametinde fonksiyonlarını icra etmesine ve inkişafına vesile olmalıdır. İnsan aklına zarar verecek, onun fonksiyon ve misyonunu engelleyecek, dengesini bozacak her türlü madde, yiyecek ve teknoloji tespit edilerek koruma altına alınmalıdır. Tıpkı alkol, uyuşturucu vs. gibi insan aklına zarar veren maddelerin tespit edildiği gibi.

İlmi gelişmelerin, teknolojinin insan aklını zararlı şeylerden korumayı hedeflemesi gerekir. Akıl ve ruh sağlığını korumaya ve inkişaf ettirmeye yönelik ilmî çalışmalar yapılmalıdır.

İnsan nefsinin, aklının korunmasına yönelik Kur'an ve Sünnet'in emir ve tavsiyeleri, işaret ettikleri ufuklar ciddiyetle ele alınıp başta tıp ilmi olmak üzere her ilim dalının kendisine bakan yönü itibarıyla çalışmalar hedeflenmelidir.

4. Neslin korunması

Kur'an ve Sünnet'in korunmasını emrettiği temel esaslardan biri de nesildir. Maddeten ve manen sağlam nesillerin yetiştirilmesi dinin temel hedeflerinden biridir. İslam, nesillerin üremesini koruma altına alarak bu istikamette belli disiplinler koymuştur.⁷⁸ Bunun için meşru evlilik yoluyla ve aile atmosferiyle nesillerin yetişmesini esas almıştır. İslam, erkek ve kadın arasındaki alaka ve münasebetleri fitratın ve vahyin prensiplerini merkeze alarak dizayn etmiştir. Bu itibarla tabii ilimlerde ve bu sahada yapılan ilmi araştırmalarda bu hassasiyet korunmalıdır.

Gen teknolojisi ile yapılan araştırmalar kök hücresi, sperm bankası, aşılama vs. gibi çalışmalar tabii, fitrî tenasül ve İslam Dini'nin bu konuda koyduğu hukukî ve ahlakî prensipleri ilga etmemeli, nesillerin karışmasına ve cinsiyet anarşisine sebebiyet vermemelidir.

Suçun tespiti ve ispatına yönelik parmak izi, DNA testi, gen teknolojisi gibi ilimler insanlığın faydasına kullanılmalı, nesebin tespiti, miras, ırz ve

78 24.Nur, 29, 30, 32, 2, 3; 6.En'am, 151, 17.İsra, 31; 57.Hadid, 27.

namus hürmeti gibi dini değerleri de muhafaza etmeli ve onlara zarar vermemelidir. Diğer taraftan değişik ilaç ve maddeler ile insanların fitri ve ahlaki değerleri göz ardı edilerek fitrat kanunlarına zıt, hiçbir değer tanımayan bohemleşmeye sürükleyecek şeylerin önü alınmalıdır. Dolayısıyla nesil ile ilgili ayet ve hadislerin ve bunların ilgi alanına giren ilim ve teknolojinin Kur'an'ın tefsiri, hadislerin yorumu ile doğrudan olmasa da dolaylı bir irtibatı ve alakası vardır.

5. Malın korunması

İslam, malın meşru dairede kazanılması, toplum fertleri arasında sağlıklı bir şekilde tebedülü için prensipler getirmiş, malın korunması, israf edilmemesi için de pek çok ahkâm koymuştur. Bu cümleden olarak hırsızlığı, gasbı, haksız yollarla insanların malını yemeyi hâsılı başkalarının hukukunu ihlal etmeyi ve malına tecavüz etmeyi yasaklamıştır.

İnsanın kendisinin, ailesinin ve içinde bulunduğu toplumun yaşayabilmesi için mala ihtiyaç vardır. Mal, sahibinin tasarrufundadır. İstedığı gibi tasarruf edebilir ama yaptığı bu tasarruflar hem kendisine hem de topluma zarar vermemelidir. Meşru dairede olmalıdır. Tabii ilimler insanın malını korumasına, nemalandırmasına ve yaratılış gayesi istikametinde değerlendirmesine yardımcı olmalıdır. Gelişen ilim ve teknoloji malın faiz, kumar, ihtikâr gibi gayr-i meşru yollarda kullanılmasına kapı açmamalıdır.

Günümüzde malın elde edilmesi, kullanılması ve ticaret yapma yolları gelişen teknolojiye paralel olarak çok ciddi hız kazanmış ve evrensel hale gelmiştir. Elektronik ticaret gibi pek çok şey insan hayatına girmiştir. Tabii bütün bunlarda İslam Dini'nin koyduğu prensiplere uygun bir çalışma sistemi çok önemlidir. Kur'an'a inanan insanlar bunlara karşı duyarsız kalamazlar.

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere kevnî hakikatleri bildiren, işaret eden ayetlerin tefsir ilmiyle, insan ve toplum hayatıyla, hukukuyla çok önemli bir alakası vardır. Bu önemli alaka, tabii ilimlerin hedefiyle İslam Dininin hedefleri arasındaki irtibatla tecelli eder. Zira ilimler, "sünnetullah" denilen Allah'ın kâinatta koyduğu kanunların keşfedilmesine dayanmaktadır. Kur'an ve Sünnet Allah'ın varlık âleminde koyduğu kanunların tespitinde çok önemli bir rehberdir. Makâsıd-ı şerîa çerçevesinde yapılan ilmi araştırma ve çalışmalar bir çeşit ibadettir. İlimlerin keşfettiği hakikatlerin tatbiki aynı zamanda Kur'an ve Sünnet'in temel maksatlarının da yerine getirilmesi ve insan hayatıyla ilgili ulaşılmaması gereken hedeflerin temellendirilmesi demektir. İnsan ve toplum hayatıyla irtibatlı ilmi ve teknolojik gelişmelerin dinin temel maksatlarıyla münasebet dairesi gün geçtikçe genişlemektedir. Gelişen ilim ve teknolojinin insan ve toplum hayatına zarar verecek tesirleri de olmaktadır. Bunun için

kevnî ilimlerin bir yandan Kur'an'ın rehberliğinde, Allah'ın varlık âleminde koyduğu kanunları keşfederek ilim ve teknolojiye dönüştürürken diğer taraftan da insana ve topluma zarar verecek şeylerden uzak tutacak önlemler alması gerekmektedir. Bunun yolu da her sahada uzmanlaşmış ve aynı zamanda dini değerlerine de bağlı ilim adamlarıyla, Kur'an'ın muhkematını ve kevnî hakikatler ile ilgili mesajlarını iyi bilen âlimlerin beraber çalışmasından geçmektedir.⁷⁹

Netice itibariyle, Şeriatın temel maksatları ile Kur'an'ın bildirdiği, işaret ettiği ilmi hakikatler arasında doğrudan olmasa da dolaylı bir alaka vardır. Tabii bu alaka kesinleşmiş ilmî hakikatlerle kevnî ayetlerin tefsir edilmesi, yorumlanması ve hukukî boyuta giren yönleri itibariyle değerlendirilmesi manasına gelmektedir. Dolayısıyla ilmî tefsirin makâsıd-ı şerîanın doğrudan olmasa da dolaylı olarak kapsama altına girmediği söylenemez.

Şatibî'yi Kevni Ayetlerdeki İlmî İ'cazı İnkâra Sevkden Amiller

Şatibî'yi ilmî tefsiri kabul etmemeye sevk eden değişik amiller vardır. Bunların başında onun felsefeye karşı gelmektedir. Şatibî, bilginin elde edilmesinde ve fikir üretiminde Müslümanların felsefecilerden farklı bir yol izlemeleri ve onlardan uzak durmaları gerektiği kanaatindeydi. Çünkü felsefeciler düşünce tarzında Sünnet'e muhalif bir yola girmişlerdir. Bu durumda Müslümanların onlara uymaları hatadır ve doğru yoldan sapmaktır.⁸⁰

Şatibî, ünlü filozof İbn Rüşd'ün (ö.594/1198) Kur'an'ı anlamada felsefenin lüzumundan bahsetmesini gereksiz görmektedir.⁸¹

Şatibî, Şârî'in her bir şerî ilmin Allah'a kulluğa vesile olmasını talep ettiğini eğer başka bir hedefi varsa bunun ikinci derecede gelmesi gerektiğine vurgu yaptıktan sonra amelî yani pratik faydası olmayan ilimlerin İslam tarafından hüsnü kabul görmediğini söylemektedir.⁸²

Abdullah Dıraz, Şatibî'nin "Şeriatıta amelî faydası olmayan herhangi bir ilmin hüsnü kabul gördüğüne delalet eden bir delil yoktur." ifadesiyle sadece nazarî felsefi ilimleri kastetmiş olabileceğine dikkat çekerek hendese, kimya, tıp, elektrik vb. amelî felsefe grubuna giren ilimlerin müellifin sözlerine dâhil olmadığını söylemektedir. Dıraz bu kanaatinin gerekçesini de "Bu bahsi

79 Ali Tahir Şerefaddin, "el-Bahsu'l-ilmî fi'l-ulûmi't-tabiiyye fi davi'l-makasidi's-şer'iyye", *Mecelletü mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmî*, Hartum, Sudan, 2007, IV, 253-268.

80 Doğan, Recai, "Şatibî'de Eğitimin Unsurları", *Diyanet İlmî Dergi*, 1998, c. XXXIV, Sayı:1, s.79.

81 Şatibî, *Muvafakat*, III, 376.

82 Şatibî, *Muvafakat*, I, 41.

geçen ilimler zaruriyat, haciyat gibi şerî maksatların korunması için gerekli olan ilimlerdir. Bunlar, mesalih-i mürsele kapsamına girmektedir. Hem bu gibi ilimler kulluğun icrası için birer vesiledirler. Çünkü kulluk, kulun dünya ve ahiret ile ilgili maslahatlarını, Yaratıcısı'nın koymuş olduğu prensipler doğrultusunda ortaya koymaya çalışması, arzu ve heveslerine uymaması demektir. Zaten Şatibî de bu konudan bahsetmektedir.⁸³

Şatibî, Araplarca bilinmeyen, kolaylık ve hoşgörü üzerine gönderilmiş olan bir dinin, ilim tahsil etmeyi emreden ayetlerini felsefe başta olmak üzere bütün ilimleri ihtiva ettiğini söylemenin uygun olmadığı kanaatindedir. Tabii Şatibî'nin felsefeye mesafeli olmasının haklı yönleri olabilir. Çünkü bazı felsefi yaklaşımların İslam'ın inanç manzumesine temel disiplinlerine muhalif yönlerinin olduğu ehlinin malumudur. Bu açıdan Şatibî'nin Kur'an tefsirinde felsefeye mesafe koymasında haklılığı söz konusudur.

Diğer taraftan kanaatimizce Şatibî'nin kevnî ayetlerin, ilmî hakikatlerle tefsir edilmesine karşı çıkmasının bir diğer sebebi de yaşadığı devir itibariyle henüz fizik, kimya, tıp vs. gibi müspet ilimlerin felsefe grubu içinde değerlendirilmesi ve günümüzde olduğu gibi ayrı, müstakil birer ilmî disiplinler olarak teessüs etmemiş olmasıdır. İşte pozitif ilimlerin felsefe grubu içinde yer alması, felsefenin de bazı yaklaşımlarının İslam inanç ve düşüncesine muhalif yönlerinin olması sebebiyle Şatibî'nin felsefeye olan tavrından pozitif ilimler de nasibini almıştır. Zaten onun İslamî ilimler dışındaki ilimlere yönelik bu yaklaşımı da çoğunluğun yaklaşımıyla isabetli kabul edilmemiştir.⁸⁴

Ayrıca üzerinde durulması gereken bir nokta da Şatibî'nin yaşadığı devrin şartlarıdır. Zira her ilim ve düşünce adamının üzerinde yaşadığı devrin kültürünün tesiri vardır.

Şatibî gibi dinin usulünü çok iyi bilen bir ufuk insanının ilmî tefsire negatif yaklaşmasını anlamakta pek çok kimse ciddi zorlanmaktadır. Onu bu şekilde hareket etmeye sevkeden sebep/sebepler neler olabilir?

Şatibî'nin yaşadığı dönem, Endülü'steki Müslümanların buhranlı günler yaşadığı ve devletin hızla yıkılma sürecine girdiği bir devirdi. Ahlakî değerlerde yozlaşma başlamış, gayr-i Müslimlerle içli-dışlı olmanın getirdiği bir sefahet almış başını gitmiş; tasavvuf adına batınî yorumlar, dinin ruhuna uymayan tavır ve davranışlar toplumu iyice sarmıştı. Hedef ve gayeler, niyetler bozulmuştu. Şatibî, işte böyle bir ortamda ilmî ve tasavvufi yenilemeyi beraber yapmak istemiş ve bu istikamette eserlerini kaleme almıştır.

83 Şatibî, Muvafakat, I, 41. (dipnot)

84 Doğan, Recai, "Şatibîde Eğitimin Unsurları", *Diyanet İlmî Dergi*, 34, s.1, 1998.

Şatibî, “el-İ’tisam” adlı eserinde anlattığı üzere yaşadığı dönemde Kur’an’da, Sünnet’te ve selef-i salihin döneminde olmayan fakat toplumda yerleşmiş bazı adetlerin, dinin ruhuna uymayan tavır ve davranışların ayıklanması yönünde mücadele verdiğini ve buna şiddetle karşı çıkarak kendisini değişik şekillerde itham eden insanların olduğundan bahsetmektedir. Yaşadığı dönemde toplumdaki adetlere uyum sağlamak için müteşabihatın peşinde koşmanın selef-i salihinden tevarüs edilen sarîh, açık naslara tercih edildiğini bunlara karşı kendisinin mücadele verdiğini anlatmaktadır.⁸⁵ Onun yaşadığı dönemdeki bid’atların revaç bulması, dinin ruhuna uymayan örf ve adetler ve taklidin yaygınlaşması karşısındaki bu yaklaşımları insanları Kur’an’ı, selef-i salihinin anladığı ve yorumladığı çizgiye çekme şeklinde de yorumlanmıştır.⁸⁶

Buradan hareketle olaya baktığımızda Şatibî’nin yaşadığı dönemde Endülüste Kur’an’ı aşırı işarî ve batınî yorumlara tabi tutmanın iyice çığırından çıktığı, onun da dengelemek ve zahirî şeriatın prensiplerinin temel alınmasını temin etmek için bu şekilde tavır koyduğu anlaşılmaktadır.⁸⁷ Nitekim Muvafakat isimli eserinde ayetlerin batınî yorumuna tevessül edenlerden misaller vererek böyle yorumların sahabe ve tabiinden nakledilmediğini dolayısıyla yanlış olduğunu ifade etmektedir.⁸⁸

Şatibî, şatahat ve batınî yorumların çok öne geçmesi karşısında aşırılıkları dengelemek ve zahirî şeriatın prensiplerinin temel alınmasını temin etmek için bu şekilde tavır koyduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹

Sonuç

Şatibî, İslamî İlimler Metodoloji adına en önemli eserlerden biri olan el-Muvafakat isimli eserinde “ilmî tefsir”i Kur’an’ın nazil olduğu dönemdeki insanların ilim ve idrak seviyesiyle sınırlandırmakta, fizik, kimya, tıp vs. gibi müspet ilimlerle Kur’an’ın tefsir edilmesine karşı çıkmaktadır. O, bu şekilde hareket etmesini başta şeriatın “ümmîlik”i ve selef-in kevnî ayetleri ilmî hakikatlerle tefsir etmemesi gibi gerekçelere dayandırmaktadır. Ümmîliği yani Kur’an’ın nazil olduğu dönemdeki muhataplarının ilim ve idrak anlayışını,

85 Şatibî, *el-İ’tisam*, Dâru’l-Marife, Beyrut, 1986, I, 11-14.

86 Çakıcı, İrfan, *İmam Şatibî ve Kur’an İlimlerindeki Yeri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007, s.112.

87 Mesud, Muhammed Halid, *İslam Hukuk Teorisi*, (Terc. Muharrem Kılıç) İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.67-75, 106; Ferîd el-Ensârî, *el-Mustalahu’l-Usulî indeş-Şatibî*, Dâru’s-Selam, 2010, s.155-170; Ayyûn, “Şatibî’nin “Kur’an’ın Ümmîliği ve İlmi Tefsir Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”, 163-164.

88 Şatibî, *Muvafakat*, III, 446-451.

89 Mesudî, Muhammed Halid, *İslam Hukuk Teorisi*, s.67-75, 106; Ferîd el-Ensârî, *el-Mustalahu’l-Usulî indeş-Şatibî*, Dâru’s-Selam, 2010, s.155-170.

ülfet ettiği kültür seviyesini her devir için sınırlayıcı yegâne yorum çerçevesi olarak kabul etmiş, mükellefiyetlerin asgari ve üst sınırı olarak yorumlamıştır. Onun bu yaklaşımı tefsirde ilk muhatapların anlayışının bir dinamik olarak kabul edilmesi manasına doğru olmakla birlikte yegane kriter olarak kabul edilmesi manasına doğru değildir. Zira Kur'an, cennet ve cehennem azabının özellikleri, İsrâ ve Miraç gibi arapların bilmediği, alışkın olmadığı pek çok hakikati bildirmiş, kıyamete kadar gelecek insanlara ilim ve irfan hayatı adına orijinal yeni ufuklar açmıştır. Mükellefiyetlerin asgari sınırının ümmîlik yani herkesin anlayabileceği genel idrak seviyesi olarak kabul edilmesi umumun kabul ettiği bir esastır. Bununla birlikte ayetlerin bu asgari sınırın üstünde donanım, idrak ve marifet ufku göre pek çok mana katmanlarının olduğu da bir gerçektir. Değişik sahalarda uzman olan insanların kendi bilgi, ihtisas seviyelerine göre Kur'an'dan anladığı manalar vardır. İbn-i Abbas, Abdullah b. Mesud gibi önde gelen sahabilerin, tabiinin, mezhep imamlarının, Zemahşerî, Razi, Gazzalî hatta Şatibî'nin kendisi ve son dönemlerde Kur'an ve ilmî hakikatler, i'caz-ı ilmî konusunda çalışan ilim adamlarının anlayış seviyesiyle normal bir insanın ki aynı mıdır?

Diğer taraftan Şatibî'nin bu yaklaşımını Kur'an'ın evrenselliği ile bağdaştırmak da mümkün değildir. Zira değişik ayetlerde bildirildiği üzere Kur'an, kıyamete kadar gelecek her seviyedeki insana hitap edecek olan evrensel bir mesajdır. Ayrıca Kur'an, pek çok ilmî hakikatin ileriki dönemlerde inkişaf edeceğini bildirerek bu özelliğini kendi hakkaniyeti adına bir delil olarak zikretmiştir.

Kur'an'da bin üç yüzden fazla ayet, diğer bir ifadeyle onun beşte biri varlığı okumaya, ibretle süzmeye, kevnî hakikatleri araştırmaya, tefekkür ve tedebüre ya sarahaten ya işaretlen veya imaen davet etmektedir. Bu ayetlerin manaları tespit edilen ilmî hakikatlerden istifade edilmeden nasıl anlaşılacaktır.

Şatibî, konuya hukuki bağlayıcılık açısından yaklaşmakta ve bunu da her şeye teşmil etmektedir. Ona göre fikhî bağlayıcılığı olmayan ilimlerle meşgul yükümlülük sınırları içine girmemektedir. Mükellefiyet ve kulluk ahkâmı açısından dedikleri bir manada doğrudur. Zira herkes Kur'an'daki kevnî hakikatleri bilmekle mükellef değildir. Allah'ın kitabını anlamak, ondan hüküm çıkarmak ve doğru yola ulaşmak için hiç de ihtiyaç duyulmayan tabiat ilimlerinin öğrenilmesi külfetini getirmek ve böyle bir yükümlülükle herkesi mükellef tutmak doğru değildir. Zaten herkesin de buna gücü yetmez.

İlmî hakikatlere işaret eden kevnî ayetlerin makasid-ı Kur'an ve makasid-ı şerîa ile hiç alakasının olmadığı, hiçbir şekilde mükellefiyet çerçevesine girmediği söylenemez. Zira makasid-ı şerîa ile değişik ilimlere işaret eden ayetler arasında kanaatimizce işin uzmanlarını ilgilendiren hatta mükellef tutan bir alaka söz konusudur. Zira kevnî ayetlerin Kur'an'ın temel maksatları olan,

tevhid, nübüvvet, haşir ve adaletle ciddî alakası vardır. Aynı şekilde insan ve toplum sağlığı, suç ve cinayetlerin tespiti gibi dinin korunmasını emrettiği zaruriyat-ı hamse çerçevesine giren pek çok kevnî ayet vardır.

Diğer taraftan Müslümanların ilim ve medeniyet tarihi de Şatibî'nin yaklaşımıyla örtüşmemektedir. Eğer Müslüman ilim adamları Şatibî'nin yaklaşımıyla Kur'an'a baksalardı hicri 3-5 asırlarda değişik ilim dallarında bir Rönesans gerçekleştiremezlerdi. Bugünkü batının ilim ve teknolojisinin arkasında Müslüman ilim öncülerinin astronomiden tıbbı, botanikten zoolojiye olmak üzere değişik ilim dallarındaki eser ve keşifleri vardır.

Şatibî'nin Kur'an'ın bildirdiği, işaret ettiği kevnî hakikatlerin değişik ilimler ile tefsir edilmesine karşı çıkmasında –kanaatimizce- yaşadığı dönemin de ciddî tesiri vardır. Çünkü onun yaşadığı dönemde fizik, kimya, tıp, hendese gibi pozitif ilimler felsefe grubu içinde veya onunla çok içli dışlıydı. Teorik felsefe de bazı noktalarda inanç ve fikir karışıklığına, kaymasına sebebiyet veriyordu. Şatibî, felsefeyi bir kenara bırakarak Müslümanların vahyin kaynaklarını esas alarak bilgi üretilmesine dikkatleri çekmek istiyordu. İşte onun teorik, pratik felsefe (pozitif ilimler) ayırımına gitmeden genel manada felsefeye tavır koymasından müspet ilimler de nasibini almıştır.

Diğer taraftan yaşadığı dönemdeki bazı insanların nassların sarih ifadesinden çok müteşabihata yönelmesini, işaret yorumlarda aşırılığa gitmesini dengelemek için de böyle bir tavır aldığı anlaşılmaktadır.

Hâsılı, Şatibî, yaşadığı dönemdeki bazı aşırılıkları dengelemek için terazinin kefesine fazla vurmuş; fakat tepki hareketlerinde dengeyi sağlamak çok zor olduğundan onun bu tavrı ilmî tefsire bakışını da etkilemiştir. Allahu alem.

Kaynakça

Abbas, Fazıl Hasan, *İtkanu'l-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'n-Nefais, Ürdün, 2010.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut 1985.

Akdemir, Salih, "İlmî Tefsir Hareketinin Değerlendirilmesi ve On Dokuz Rakamı Üzerine" (M. Abdullah Draz'ın Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru kitabının tercümesine yazılan giriş) Mîm Yayınları, Ankara, 1993.

Ali Tahir Şerefaddin, "el-Bahsu'l-ilmî fi'l-ulûmi't-tabiiyye fi davi'l-makasıdı'ş-şeriyeye", *Mecelletü mecmâi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Hartum, Sudan, 2007.

Alüsi, Ebü's-Sena Şehabeddin Mahmûd b. Abdullah, *Rubû'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesani*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, t.s.

Aygün, Abdullah, "Şatibî'nin Kur'an'ın Ümmiliği ve İlmî Tefsir Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme" *Usûl İslam Araştırmaları*, 2007, sayı: VII.

Baltacı, Burhan, *Şatibî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Ankara, 2005.

Beydavi, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Tevîl*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, (t.y.)

Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihül-Buhari*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1979.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1988.

Çakıcı, İrfan, *İmam Şatibî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.

Çelik, Ömer, "Kur'an ve İlmî Gelişmeler" *Yeni Ümit Dergisi*, Işık Yay. İstanbul, 2011. Sayı, 91.

Dârekutni, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *Sünenü'd-Dârekutni*, (tahk. Abdullah Haşim Yemani Medeni), Dâru'l-Mehasin, Medine, 1966.

Darimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen*, byy. ts.

Doğan, Recai, "Şatibî'de Eğitimin Unsurları", *Diyanet İlmî Dergi*, 1998, c.XXXIV, Sayı: 1.

Ebû Hayyan, Esirüddin Muhammed b. Yusuf Ceyyani Endelüsi, *Tefsirü'l-Bahri'l-Muhit*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001

Ebussud Efendi, *İrşadu'l-Aklî's-Selim ila Mezayî'l-Kitabi'l-Kerim*, Dâru'l-ihyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, (t.s.)

Ferid el-Ensari, *el-Mustalahu'l-Usuli inde Şatibî*, Dâru's-Selam, Kahire, 2010.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, 1979.

Gazzali, Ebu Hamid, *el-Mustasfa*. (tahk. Muhammed Abdü's-Selam) Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

Gülen, Fethullah, *Kur'an'ın Altın İkliminde*, Nil Yayınları, İzmir, 2010.

Güllüce, Veysel, *Bilimsel Tefsirde Usûl*, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2007.

Hamid Atiyye Muhammed, "Sütün oluşumunda Rahman'ın mucizeleri" *Kur'an ve İlmî Hakikatler Sempozyumu-2*, Yeni Ümit ve Hira Dergileri, İstanbul, 14-15 Mayıs 2011.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endelüsi, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Azîz*, (Tahk.: Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

İbn Hacer el-Askalani, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, *Fethül-Bâri bi-Şerhi's-Sahihül-Buhari*, (Tahk.: Muhammed Fuad Abdülbaki, Muhibbüddin el-Hatîb.) Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.

İbn-i Aşur, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi, *Tefsirü't-Tahrir ve't-Tenvir*, ed-Dârü't-Tunusiyye, Tunus, 1984.

İbn-i Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *Zadü'l-Mesir Fi İlmî't-Tefsir*, el-Mektebu'l-İslamî, 1987.

İbn-i Emirhac, *et-Tahrir ve't-Tahrir*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1996.

İbn-i Kesir, Ebu'l-fida İsmail b. Ömer, *Tefsiru Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 2000.

- Kırca, Celal, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, Tuğra Neşr. Kayseri, 1993.
- Kurtubi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâruş-Şa'b, Kahire, ts.
- Maturidî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Tevilatü Ebli's-Sünne*, (Tahk.: Bekir Topaloğlu, Ertuğrul Boynukalın), Dâru'l-Mîzan, İstanbul, 2006.
- Mesudî, Muhammed Halid, *İslam hukuk teorisi*. (çev.: Muharrem Kılıç.), İz Yayıncılık İstanbul, 1997.
- Şenkiti, Muhammed Emin b. Muhammed, *Edvaü'l-Beyân fi İzahî'l-Kur'an bi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1995.
- Mukatil, Ebû'l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, (Tahk.: Ahmet Ferid), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Müslim b. el-Haccac, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi, *Sahih-i Müslim*, (naşir Muhammed Fuad Abdülbaki), Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire, 1955.
- Müttaki, Alaaddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han, *Kenzü'l-Ummal Fi Süneni'l-Akval Vel-Ef'al*, (Neşr ve tashih Bekri Hayyani, Saffet Sakka) Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985.
- Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî ala Sahih-i Müslim*, Dâru İhya-i Turasi'l-Arabî, Beyrut.
- Nursî, Bediüzzaman Said, *Sözler*, Nil Yay. İstanbul, 2007.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011.
- Pekcan, Ali, "Fıkıh Usulü Bağlamında Makasidü's-Şerîa Düşüncesinin Seyri", *Makasid ve İctihad*. (Haz. Ahmet Yaman). Yediveren kitap, Konya, 2002.
- Razî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Mefatihü'l-Gayb*, Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 2000.
- Şatibî, İbrahim b. Musa, el-Lahmî, *el-Muvafakat fi Usuli'l-Ahkâm*, (Şerh: Abdullah Dıraz) Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- Şevkanî, Muhammed b. Ali, *İrşadu'l-fuhul*, (Tahk. Muhammed Saîd el-Bedrî), Dâru'l-fikir, Beyrut, 1992.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir, *Câmiü'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1984.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, *el-Câmiü's-sahih*, (tahkik ve şerh Ahmed Muhammed Şakir), Mektebetu Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire, 1977.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an'a Bakışlar*, Akademi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Yılmaz, İrfan; Çapan Ergün, "Mucize ve tefekkür: Arı" *Kur'an ve İlmi Hakikatler Sempozyumu-2*, Yeni Ümit ve Hira Dergileri, İstanbul, 14-15 Mayıs 2011.
- Zemahşerî, Mahmut b. Ömer, *El-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil Fi Vücuhi't-Tevîl*, (Tahk.: Abdurrezzak el-Mehdî), Dâru'l-İhyâi'l-Turasi'l-Arabî, Beyrut, t.s.
- Zuhayli, Muhammed, "Nazariyetu makasidi'-ş-Şerîa". *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Hartum, Sudan, 2007.